

## GUSTAV KABRHEL - ZAKLADATEL ČESKÉ HYGIENICKÉ ŠKOLY A JEHO PŘÍNOS K PROBLEMATICE ŠKOLA A ZDRAVÍ

---

*František ČAPKA*

**Anotace:** Příspěvek přibližuje profesní dráhu zakladatele české hygienické školy a prvního profesora hygieny na české lékařské fakultě Univerzity Karlovy, profesora Gustava Kabrhela (1857-1939). Po univerzitních studiích ve Vídni odešel v roce 1883 do Prahy, kde rozvinul svou specializaci – hygienu – do praktické roviny: roku 1897 založil na lékařské fakultě Univerzity Karlovy Hygienický ústav. Jako šéfredaktor Časopisu pro veřejné zdravotnictví vytvořil prostor k prosazování aktuálních otázek souvisejících se stavem hygieny na obecných a měšťanských školách v českých zemích. Teoretické úvahy byly zde konfrontovány s názory učitelů z praxe. Pozornost se soustředila do několika oblastí: 1. poslání a úkoly nově zaváděného „institutu“ školního lékaře; 2. zdravotní dozor nad stavem školní budovy a jejího zařízení; 3. dodržování zdravotních zásad při vyučování; 4. sledování zdravotního stavu žáků; 5. problematika alkoholismu a sexuální výchovy u žáků. Mnohé tyto otázky se staly pro prof. Kabrhela východiskem k hlubšímu rozpracování při formulování první české učebnice hygieny zvané Zdravověda (1922).

**Klíčová slova:** veřejné zdravotnictví, školní lékař, postavení žáka v rodině, psychologie zdraví, učitelé a zdraví

V roce 2009 uplynulo 70 let od úmrtí zakladatele české hygienické školy a prvního profesora hygieny na české Lékařské fakultě Univerzity Karlovy, Gustava Kabrhela (1857–1939).

Narodil se 23. listopadu 1857 v Dražkovicích u Pardubic v rodině malozemědělce. Po absolvování gymnázia v Chrudimi odešel ve 20 letech studovat na vídeňskou univerzitu, kde se zpočátku věnoval studiu matematiky na Filozofické fakultě. Po třech semestrech však přestoupil na Lékařskou fakultu. Již v průběhu těchto studií pracoval jako demonstrátor Ústavu pro všeobecnou a experimentální patologii ve Vídni u prof. Strickera; následně působil jako asistent prof. Arnolda Spiny. S ním také po promoci v roce 1883 odešel na Lékařskou fakultu nově ustavené české Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze (1882), aby zde od začátku studijního roku 1883/84 nastoupil jako asistent do instituce se stejným názvem – Ústavu pro všeobecnou a experimentální patologii.

Léta 1886/87 znamenala klíčový přelom v Kabrhelově životě: první zahraniční pobyty (zejména v Mnichově a ve slezské Breslau-Vratislavi), habilitace z experimentální patologie a po osobní stránce - svatba. Do této doby nebyla na univerzitách v habsburské monarchii pěstována hygiena jako samostatná vědní disciplína rovnocenná ostatním lékařským oborům, byla doslova „v plenkách“ a slučovala řadu dnes samostatných oborů: jmenujme například epidemiologii, mikrobiologii, veřejné zdravotnictví. Pod pojmem „hygiena“ byly postupně zahrnuty disciplíny jako hygiena obecná, komunální a životního prostředí, hygiena výživy a předmětů běžného užívání, hygiena práce a také hygiena školních dětí a mladistvých. Vzorem se stávala německá hygienická škola, proto také tam směřovaly Kabrhelovy profesní zájmy; v roce 1888 do ústavu prof. Maxe von Pettenkofera v Mnichově a o dva roky později (1890) do berlínského ústavu prof. Roberta Kocha, pozdějšího nositele Nobelovy ceny (1905). Po studiích u prof. Pettenkofera, označovaného za zakladatele oboru, který zavedl objektivní vyšetřování faktorů prostředí a hodnocení jejich vztahu ke zdraví, si rozšířil venia legendi o zcela nový a na pražské univerzitě do té doby nepřednášený obor – o hygienu, když předtím absolvoval studia chemické technologie na Vysoké škole technické; zde se také následně habilitoval pro obor technické hygieny. V roce 1891 byl jmenován mimořádným a v roce 1899 řádným profesorem hygieny na pražské české lékařské fakultě. Rok 1891 byl pro něj významný i tím, že byl ve svých 34 letech zvolen dopisujícím členem České akademie pro vědy, slovesnost a umění (založené v lednu 1890); v té době již běžně publikuje v tehdy nejdůležitějším mezinárodním hygienickém časopise *Archiv für Hygiene*.

V roce 1897 založil na lékařské fakultě Hygienický ústav (dnešní Ústav hygieny a epidemiologie 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy), jehož byl až do odchodu do důchodu (1927) přednostou. Souběžně s tím vedl také Státní ústav pro zkoumání léčiv. V obou těchto ústavech vychoval celou řadu vynikajících odborníků v oboru hygieny, kteří působili jak na našich univerzitách nebo na Vysokém učení technickém, tak také ve veřejném zdravotnictví, v mikrobiologii, v epidemiologii a v potravinářství.

V Rakousko-Uhersku byla veřejná zdravotní péče do roku 1917 podřízena ministerstvu vnitra, poté nově zřízenému ministerstvu zdravotnictví (do konce monarchie), přičemž odbornou stránku zajišťovaly ústavy zakládané při lékařských fakultách. Po vzniku samostatného Československa bylo zřízeno také samostatné Ministerstvo zdravotnictví, od května 1920 Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy; připomíná, že po vzniku Masarykovy univerzity Brně (1919) byl i na její lékařské fakultě založen Ústav hygieny. Prof. Kabrhel se stal po roce 1918 členem Státní zdravotnické rady, kam přenesl zkušenosti ze svého působení v předchozí Zemské zdravotní radě (1906–1909) a následně pak v Nejvyšší zdravotní radě ve Vídni; od roku 1924 stál coby prezident v čele Státní zdravotnické rady. Kromě Lékařské fakulty (zde zastával v letech 1900/01, 1907/08, 1914/15 funkci děkana) přednášel také na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a na Českém vysokém učení technickém.

Ve svých odborných publikacích, jejichž celkový počet se blíží stovce, a v dalších stovkách vědeckých studií se intenzivně věnoval otázkám hygieny, a to především hygieny vody, mnohé práce byly přeloženy do cizích jazyků (především do němčiny), a také průmyslové hygieně a školní hygieně. Dokladem toho je například stať *Úvaha o usměrňování duševní činnosti ve školách*, publikovaná v knize vzpomínek *Po padesáti*

letech (1933). Největším Kabrhelovým dílem je vysokoškolská učebnice hygieny, nesoucí název *Zdravověda*; uveřejňoval ji po částech, a to od roku 1904 až do roku 1922. Poslední jeho větší práci z oboru hygieny vody představuje čtyřsetstránkové dílo *Hygienu vody*.

Vedle odborných publikací a statí nezapomínal ani na osvětu určenou široké veřejnosti; mj. založil *Zemský spolek proti alkoholismu*. Této problematice věnoval rovněž řadu studií, z nichž upozorníme zejména na spisek *Abstinentismus, význam jeho pro jednotlivce a společnost* (1906), v němž poukázal na zhoubnost alkoholismu pro lidskou společnost a vážný handicap při výchově dětí: „Nejvíce politování hodnou obětí rozvratu rodinného alkoholem jsou děti. Otupení citu povinností rodičovských, nedostatky hmotné k tomu se družící jsou příčinou, že jak tělesná, tak i duševní výchova za okolností takových hyne“.

Nelze se nezmínit, že prof. Kabrhel nejen pilně a pravidelně publikoval, ale i redigoval; v letech 1891-1898 to byl *Zdravotnický věstník*, a zejména pak v roce 1899 jím založený a vedený *Časopis pro veřejné zdravotnictví*, vycházející do roku 1908. Byl to právě tento tiskový orgán, v němž jako „vrchní redaktor“ poskytoval prostor k diskusi k tehdy aktuálním otázkám, jež se bezprostředně dotýkaly stavu hygieny na školách v českých zemích. Bližší seznámení s obsahem všech deseti ročníků tohoto časopisu ukazuje, že se pozornost v této problematice soustředila na tři následující stěžejní otázky:

1. Postupné zavádění „institutu“ školního lékaře, jehož stálý odborný dohled by měl obsáhnout tři hlavní oblasti:
  - a) Zdravotní dohled nad technickým stavem školní budovy a jeho zařízením (odvolání se na nařízení ministerstva kultu a vyučování z 12. 3. 1888, č. 40 Říšského zákona, ukládající „kterak budovy veřejných škol obecných a měšťanských mají býti zařízeny a kterak ve školách těch je třeba pečovati o zdraví“); školní budova se neměla stavět na „místech hlučných“, měla být „ozdobou obce“ a měla stát na „volných místech“ s dostatkem světla, s odpovídajícím větráním a vytápěním. Sem náležely i otázky související s úklidem škol; problematice větrání a vytápění škol prof. Kabrhel věnoval samostatnou přednášku, publikovanou v roce 1903.
  - b) Sledování dodržování zdravotních zásad učitelů ve vyučovacím procesu.
  - c) Kontrolu zdravotního stavu žáků (při stále vysokém onemocnění žáků tuberkulózou – v průměru činila u nastupujících žáků kolem 20 %, přičemž u dívek to bylo až 38 %, u chlapců okolo 10 %), vč. sledování otázek souvisejících se sexuální výchovou žáků.
2. Rozložení školní výuky (dopolední, odpolední), zvýšená pozornost úrovni výuky tělesné výchovy na školách, ale i problematika péče o zdraví učitelů vzhledem k poměrně vysokému výskytu tuberkulózy v jejich řadách.

V této souvislosti byly rozvíjeny rozličné úvahy směřující ke zkvalitnění zásad školní hygieny. Tak například zajímavě znělo zamyšlení o významu stavu „radosti pro školní hygienu“ coby povzbuzujícího prostředku ke zvýšení zájmu žáků o vlastní hygienu. Tomuto zamyšlení byl věnován prostor v VIII. ročníku (1906) excerpovaného časopisu; jednalo se pravděpodobně o reakci na nový *Školní a vyučovací řád pro školy obecné a měšťanské* ze září 1905. Dosavadní přísná

kázeň ve školách, založená na „nehybnosti a tichu“ při vyučování, měla být nahrazována částečným uvolněním a liberálnějším přístupem, v jehož rámci se měla zvýšit osobní zainteresovanost žáků na péči o vlastní hygienu.

3. Sociální situace v rodinách žáků a problematika alkoholismu; v této souvislosti byly diskutovány otázky postavení žáka v rodině, jeho vyčerpání domácími pracemi, prostor pro přípravu do školy, skladba stravy žáků, hygienické podmínky, hmotné poměry žákovy rodiny, zájem rodičů o školní docházku dětí apod.

Všechny uvedené oblasti byly konfrontovány z dvojího úhlu pohledu: po víceméně teoretickém uvedení do problematiky následovaly názory a postoje z praxe. Původně úzký prostor se řetězovitě rozšiřoval a přinášel nové a neotřelé postřehy. Takto prezentovaná stanoviska nacházela ohlas jak mezi pedagogickou, tak i zdravotnickou obcí.

Z přiblížení osobnosti prof. Gustava Kabrhela vyplývá stručný závěr: jednalo se nejen o vynikajícího vědce, který právem nese označení zakladatel české hygienické vědy, ale šlo rovněž o zaníceného propagátora školní hygieny, který vykonal mnoho prospěšného pro cílenou výchovu ke zdraví u školní mládeže.

## Literatura

Časopis pro veřejné zdravotnictví, roč. 1-10, 1899-1908.

KABRHEL, G. *Abstinentismus, význam jeho pro jednotlivce a společnost*. Praha, 1906.

KABRHEL, G. *Hygiena vody*. Praha, 1927.

KABRHEL, G. *Po padesáti letech*. Praha, 1933.

KABRHEL, G. *Větrání a vytápění škol*. Vídeň, 1903.

KOŽÍŠEK, F. Gustav Kabrhel. Ke 150. výročí narození zakladatele české vědecké hygieny. *Československý lékařský časopis*, 1992, č. 6, s. 186-187.

KREDBA, M. Gustav Kabrhel. K stému výročí narození zakladatele české vědecké hygieny. *Československá hygiena*, II, 7, 1957, s. 385-389.

## GUSTAV KABRHEL AS THE FOUNDER OF THE CZECH SCHOOL OF PUBLIC HEALTH AND HIS CONTRIBUTION TO THE SCHOOL-HEALTH ISSUES

**Abstract:** The paper describes the professional career of the founder of the Czech school of public health and the first professor of public health at the Czech Faculty of Medicine of Charles University, Professor Gustav Kabrhel (1857-1939). After university studies in Vienna he moved to Prague in 1883, where he developed his specialty - public health - in practical terms: in 1897 he founded the Public Health Institute at the Faculty of Medicine of Charles University. As a chief editor of the *Časopis pro veřejné zdravotnictví* (Public Health Journal) he created space for the enforcement of topical issues related to the state of sanitary conditions in elementary and middle schools in the Czech lands. Theoretical considerations were confronted there with practical views and

experiences of teachers. Attention was focused on several areas: 1. mission and tasks of the newly introduced “institution” of a school physician; 2. medical supervision over the state of the school building and its equipment; 3. the observation of the principles of health during the lessons; 4. monitoring health condition of pupils; 5. the issue of alcoholism and sex education for pupils. Many of these issues became a starting point for Prof. Kabrhel to undertake a deeper elaboration for the formulation of the first Czech textbook called Zdravověda (Health Science) (1922).

**Key words:** public health service, school physician, position of a pupil in a family, psychology of health, teachers and health